

Валтазар Богишић – социолошки приступ праву и правној историји¹

Нина Кршљанин

Увод – Богишић као научник

Валтазар Богишић, један од највећих српских правника XIX века, познат је као научник и ерудита старог типа, каквих је у данашње време диктираног брзог развоја све мање. Заинтересован и стручан за многе друштвене науке, прославио се као правник и (правни, мада не искључиво правни) историчар, етнолог и социолог, комбинујући знања из свих наведених области, како Ћирић наводи, холистичким приступом, чиме је редовно долазио до далеко квалитетнијих научних резултата него што би то стручњак за само једну дисциплину уопште и могао.² Наравно, Богишић није између дисциплина којима се бавио повлачио никакве оштре границе које би непажљив данашњи читалац могао поставити.³ Додуше, треба имати на уму да у његово време оштрих граница није ни било. XIX век⁴ је био доба убрзаног развоја и експанзије друштвених наука, које су до тада умерено каскале за природним. За младе дисциплине које су тек настајале још увек није било строгих граница: оне су се везивале једна за другу како по предмету, тако и методолошки.⁵

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду "Развој правног система Србије и хармонизација с правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти.)"

² Види Јован Ћирић, "Ко само ријечи законске знаде, тај још закон не зна... док му не схвати разум и смисао", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 261-271. Како и сам аутор текста напомиње, управо овакав приступ је оно што модерним правницима практичарима, али и научницима, све више недостаје, последице чега се, нажалост, одражавају на стањ у нашој држави и науци.

³ О Богишићевом схватању о природи ових наука и њиховом међусобном односу добро сведочи следећа чињеница. У једном писму, које је Богишићевој сестри већ после његове смрти (11. децембра 1908. године) упутио његов блиски пријатељ Иван Павловић како би је упутио у планове и замисли њеног покојног брата, говори се, између осталог, о Богишићевој намери да оснује своју задужбину у Београду. По овом (нажалост, неоствареном) плану, она је требало да стипендира тројицу научника (по једног од сваке од три признате вероисповести у нашем народу) који би се бавили неком од грана јужнословенске етнографије – историјом, правом, филологијом, народним умотворинама ит.д. (Писмо се налази у архиву Богишићевог музеја у Цавтату, под сигнатуром бр. 65. Наведено је према Жељко Фајфрић, "Неостварена задужбина Валтазара Богишића", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 64.

⁴ А нарочито његова друга половина.

⁵ Сурја Пуповци, *Валтазар Богишић: Живот и дјело*, Подгорица 2004, 15-18.

На први поглед, ако би се осмотрили Богишићеви радови, не би се тек тако уочила његова опредељеност као социолога. Он сам је у свом аутобиографском спису⁶ поделио своје радове на пет различитих сфера: "1) Радови о обичајном праву; 2) Радови с погледом на издавање правних текстова; 3) Монографија о правној повјести; 4) О обитељи и наслједству, напоскон 5) Идеје о систематизацији права и о опћим правним питањима, с применом."⁷ Јелена Даниловић, пак, у изврсном тексту о Богишићу и његовом делу који је објављен као предговор у једном издању *Општег имовинског законика*, сматра да издавање правних текстова, с обзиром на то да су историјског карактера, (поготово данас) више није неопходно одвајати од правноисторијских дела, па тако Богишићев целокупни опус дели у четири групе.⁸ Са друге стране, Сурја Пуповци, аутор најопсежније Богишићеве стручне биографије, прави засебну поделу његовог опуса на шест делова: 1) радови из области обичајног права; 2) из правне историје; 3) проучавање породице; 4) дела из теорије и методологије права; 5) из историје (опште или националне, али политичке, а не правне) и 6) радови из других научних области – фолклористике, топономастике, библиотекарства, музеологије и т.д. Аутор, додуше, наглашава да је ова подела условна и да се садржина појединих радова може убројати у више од једне од наведених области – тако, рецимо, радове о положају породице и наслеђивању у правном систему Пуповци примарно убраја у своју четврту групу, иако је неспорно да би се могли убројати и у трећу, па чак да би се то читаоцу могл учинити и логичнијим.⁹ Ни сам Богишић, дакле, ни они који су о његовом раду детаљно писали, не помињу у овом списку дела она из социолошке области.

Са друге стране, када се погледа како различити аутори одређују *самог Богишића* као научника, ту већ има и оних који га, некад примарно, а нешто чешће

⁶ Богишић је у последњим годинама свог живота припремао једну аутобиографију, чији део је објављен у календару "Дубровник" за 1900, 1901. и 1902. годину, а потом прештампан 1938. у Споменици издатој поводом тридесетогодишњице његове смрти. Ипак, спорно је да ли је аутор тих редова заиста Богишић лично, или његов пријатељ Луко Зорић, који је писао по подацима добијеним од самог Богишића. Види С. Пуповци, 25-26.

⁷ Валтазар Богишић, "Аутобиографија (Прештампано из календара 'Дубровник' за год. 1900, 1901, 1902)", *Споменица Д-ра Валтазара Богишића о тридесетогодишњици његове смрти*, Дубровник 1938, 104.

⁸ Види Валтазар Богишић, *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору и изабрана дјела*, Подгорица – Београд 1998, предговор Јелене Даниловић, 17-18.

⁹ С. Пуповци, 74-75.

споредно, сматрају социологом. Ипак, далеко је већи број аутора који га називају правним историчарем, само правником или чак, најуопштеније, научником.¹⁰

Међутим, ту се крије више од онога што је на први поглед видљиво. Пре свега, социологија као самостална научна дисциплина у Богишићево време још није била чврсто афирмисана, на овим просторима поготово. Већи део његовог опуса је оцењена као рад који припада овој или оној дисциплини још за време његовог живота; потоњи истраживачи Богишићевог живота и дела су само следили већ начињене трагове. Ипак, много тога чиме се бавио, макар и било примарно посвећено праву или правној историји, се са данашње тачке гледишта може назвати социолошким радом, и то оним који би, по Хаузеровој подели, спадао у групу "примењених друштвених наука"¹¹, јер се ради о минуциозној анализи друштвених околности које утичу на доношење и примену права, било оно разматрано са позитивне или историјске тачке гледишта.

Богишићев идејни приступ

Како год то на први поглед необично деловало, своје суштински социолошке ставове према проучавању и стварању права Богишић дугује у доброј мери словенофилству, а поготово идејама историјскоправне школе. Како Константиновић наводи, Богишић "је доказао да никакав рад у области права, ни законодавни, ни судски, ни научни, није могућ без проучавања народног правног живота. У том погледу он је код нас био претеча, – али претеча за којим скоро нико није пошао."¹² Идејна основа његовог рада можда јесте настала у умовима романтичарски настројених припадника историјскоправне школе, али њена примена је представљала дотада непознат спој права и социологије.

Словенофилство је било идеја са којом је Богишић васпитан и одрастао. Како то Тарановски лепо изражава, он је "од детињства удисао" славенофилску

¹⁰ Детаљан преглед вредновања Богишићевог опуса у стручној литератури види у С. Пуповци, 75-78. Као социолога су Богишића одредили Радомир Лукић, Марко Младеновић, Светозар Ливада и Јелена Даниловић.

¹¹ Види Philip M. Hauser, "Social Science and Social Engineering", *Philosophy of Science*, 3/1949, 209-218, нарочито 209-212.

¹² Михаило Константиновић, "Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву", *Анали Правног факултета у Београду*, 3-4/1982, 422.

атмосферу у свом окружењу у Цавтату – а "што му нису у томе погледу могли објаснити у родитељској кући ни у основној, ни приватној школи, коју је похађао, то му је доцније без сумње расветлио његов просвећени покровитељ Нико Пуцић.¹³ Надахнут романтичарским словенофилским духом и идејама истакнутих дубровачких интелектуалаца, показао је интересовање за историју, традицију и обичаје свог народа – наравно, шире схваћеног, у смислу који је обухватао не само Србе, већ све јужне Словене и чак Словене уопште – још у младим данима, а занимање за право произашло је како из сродности са тим интересовањима, тако и из стицаја породичних околности.¹⁴ Овакво интересовање учинило га је веома пријемчивим за идеје историјскоправне школе. Ипак, како Соловјев наводи, "у исто време осећа се на њему и утицај позитивизма који тражи да наше знање заснивамо на тачно констатованим и провереним чињеницама"¹⁵, што је за научника од изузетне важности и свакако супериорно у односу на неумерени и пристрасни романтизам неких његових претходника.

Вреди напоменути, као што чини и Јелена Даниловић, да он није усвојио идеје и правац изучавања ове школе због тога што је студирао у немачким земљама, где је у то време учење ове школе било апсолутно доминантно, већ напротив – због својих ранијих интересовања и предиспозиција је почео да се занима за идеје Савињија и његових следбеника, а због *тог* интересовања се определио за место и усмерење својих студија. Већ у младим данима је, *ut supra*

¹³ Теодор Тарановски, "Валтазар Богишић (1834-1908) (Поводом стогодишњице његовог рођења in memoriam)", *Архив за правне и друштвене науке*, 6/1934, 449. Како је познато, Богишић је имао веома квалитетно основно и приватно образовање (похађао је чак две приватне школе, од којих једну тајно од своје породице!) и одмалена показао велико интересовање и надареност за науку, али није похађао државну гимназију нити благовремено уписао студије, због противљења свог оца. Влахо Богишић, добростојећи земљопоседник и трговац, рекао је о томе: "Ја нећу да мој једини син буде службовати као чиновник по свијету, дочим може господовати код куће, као слободан човјек, тек надгледајући кућно имање, које долази од старијих." (Наведено према С. Пуповци, 28.) Ипак, Нико Пуцић (а и његов брат Медо) је знатно утицао на младићево образовање и подстицао његову знатижељу. Коначно, управо је он помогао младом Богишићу да после очеве смрти упише прво гимназију у лицеју Свете Катарине у Венецији, а затим и Правни факултет у Бечу, тиме га чврсто постављајући на стазу са које неће сићи до краја живота. Види детаљније *ibid.*, 25-31 и даље и В. Богишић 1998, предговор Ј. Даниловић, 8-10.

¹⁴ Богишићев деда, по којем је он и добио име Валтазар, слао је свог унука да га заступа у простијим судским парницама већ кад је овоме било тринаест година. Види С. Пуповци, 26-27.

¹⁵ Александар Соловјев, *О животу и раду Валтазара Богишића* (Предавање, одржано на Академији у част Валтазара Богишића, 27 децембра 1934, на Народном Универзитету у Шапцу), Београд-Шабац 1935, 4.

diximus, почео да се занима за народни живот и (домаћу) историју; проучавао је радове историчара Варшавске школе – Суroveцког, Раковецког, Мађејовског – у чијим радовима су се неке идеје које ће касније заступати историјскоправна школа појавиле још раније него под перима њених представника;¹⁶ коначно, управо за студије права¹⁷ се определио баш прочитавши једну Лерминијеову књигу о правној историји (како сам, донекле погрешно, а очито под утиском дела који му је био значајан, наводи – о изучавању права историјском методом), те схвативши да ће управо на тај начин моћи да комбинује објекте свог интересовања и љубави.¹⁸ Како је самом Лерминијеу Савињијев рад помогао да схвати да је право "много више од закона" и да се о њему може писати "живо и страствено", тако је и Лерминијеова књига помогла Богишићу да разбије отпор који је имао према праву као сувопарној материји која се изучава само зарад будућег рада у пракси.¹⁹

Као и остали припадници историјскоправне школе, Богишић је велики значај придавао обичајном праву – јер, по учењу ове школе, управо оно представља прву фазу у развоју сваког националног права, основу која постепено, преко правничке обраде и изучавања, еволуира и коначно сазрева до нивоа потребног за кодификацију и квалитетно писано право.²⁰ А већ ово схватање садржи у себи трагове социолошког, јер оно одриче држави улогу јединог и главног творца права и ставља на то место друштво као комплексан феномен, са својим "народним

¹⁶ Види В. Богишић 1998, предговор Ј. Даниловић, 31. Детаљније о раду ових научника види у Теодор Тарановски, *Увод у историју словенских права*, Београд 1933, 122-192. Тако вреди поменути да је теорија Суroveцког о специфичности друштва, културе и права старих Словена прилично у складу са Савињијевим доцнијим учењем о народном духу. (*Ibid.*, 129-131) Раковецки је, могуће, већ користио Савињијево главно дело при при изради свог рада о Руској Правди, јер се у обе књиге појављује слична идеја о утицају заједничког убеђења народа, односно јавног мњења, на стварање најранијег слоја права – а Савињијев рад је ипак објављен читавих шест година раније. (*Ibid.*, 135.) Осим тога, он дотиче и питање "словенске самониклости" старог руског права, што опет има додирних тачака са Савињијевим народним духом, мада је код Раковецког фокус више на *словенском* – дакле, ширем, племенском – него на чисто руском, то јест народном, пореклу овог права, из чега већ извиру зачеци опште историје права, која је засигурно далеко од Савињијевих схватања. (*Ibid.*, 143 и даље.) Мађејовски је "попунио празнину" која је постојала у изворном учењу о народном духу у погледу утицаја спољашњих фактора на настанак права, признајући и страни утицај на основну идеју права коју одређени народ поседује, тиме указујући на духовну везу између различитих народа и њихових права. (*Ibid.*, 149-150 и даље.)

¹⁷ У ужем избору су му били и филологија, филозофија и историја.

¹⁸ В. Богишић 1998, предговор Ј. Даниловић, 30, посебно фн. 68 и С. Пуповци, 31.

¹⁹ Види Вернер Цимерман, "О почетку Богишићевог интереса за историјскоправну школу", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 232 и даље.

²⁰ Квалитетан кратак преглед схватања историјскоправне школе види у Т. Тарановски 1933, 18-29.

духом" и свим његовим унутрашњим процесима који и доводе до стварања (обичајно)правних норми.²¹ Вреди напоменути и да се у Немачкој средином XIX века под утицајем што ове школе, што (политичког) социјалног покрета насталог већ тридесетих година, формирао правац који Тарановски назива "социолошким покретом историје права"²², у чије припаднике се може убројати и Јеринг, а чији радови нису могли остати ван видокруга Богишићеве пажње. Јерингово схватање како право, иако јесте, и по његовом мишљењу, резултат народног духа, није при том његов *аутоматски* производ, већ резултат свесне и циљане људске радње – дакле, не апстрактан продукт мистичне силе народа који постоји сам за себе, већ, управо супротно, бива створено од стране друштва зарад регулисања односа у њему и обезбеђивања како колективних интереса, тако и интереса појединаца који га чине²³ – није могло измаћи Богишићеве пажњи.

Како Бакотић наводи, Богишић је, усвојивши назоре ове школе, са "необичном марљивошћу а вођен жарком неугасивом љубављу према своме народу стао да проучава правне обичаје нашега народа онако како су се они у њему појавили, развили и одржали, и који сачињавају његову правну свест."²⁴ Ова његова љубав и таква стремљења дали су за резултат прво "Напутак за описивање правних обичаја", по којем је потом спроведена анкета чији су резултати објављени у делу *Грађа у одговорима из различитих крајева словенског југа*.²⁵ Засебна, знатно проширена анкета (садржала је више од две хиљаде питања, док је претходна имала свега 325) спроведена је и у циљу доношења Општег имовинског законика за књажевину Црну Гору, а одговори на њу су објављени као *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*.²⁶ На тај начин је и Законик, крунско

²¹ Види детаљније *ibid.*, 26-27.

²² Види *ibid.*, 38-47.

²³ Види *ibid.*, 42-43.

²⁴ Лујо Бакотић, "Предавање одржано приликом комеморације 30 год. Богишићеве смрти у Дубровнику", *Споменица Д-ра Валтазара Богишића о тридесетгодишњици његове смрти*, Дубровник 1938, 11.

²⁵ Валтазар Богишић, *Изабрана дјела – том II: Грађа у одговорима из различитих крајева словенског југа*, Београд – Подгорица 2004.

²⁶ Валтазар Богишић, *Изабрана дјела – том III: Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, Београд – Подгорица 2004. Богишић је одлучио да анкету спроведе, осим у Црној Гори, и у овим двома суседним земљама с обзиром на историјску и географску блискост становништва на тим територијама, која је довела до повезаности и преклапања многих обичаја. Види детаљније *ibid.*, V-XIII.

достигнуће Богишићеве каријере и велика прекретница у правном уређењу Црне Горе, настао са великим ослоном на обичајно право, а све у складу са схватањима историјскоправне школе.²⁷

Међутим, да ли је Богишићев приступ био директно преузет из идејног или методолошког апарата историјскоправне школе? Очито да не, и негативан одговор се добро може видети у његовом писму упућеном књазу Николи, у којем Богишић излаже и разјашњава методолошке и техничке основе израде будућег текста Законика, од 22. фебруара 1874.²⁸ Објаснивши претходно пролазност, релативност и губитак интересовања за различита учења која су многе раније правне школе и стручњаци правне науке сматрали једино исправнима²⁹, он закључује: "Очевидна је последица тому, да ја при вршењу повјерене себи радње, треба да поступам посве независно и без предубјеђења; мени треба прије свега изградити и опредијелити основна начела, по којима ћу вршити задаћу, непрестаним обзиром на све главније теорије које господују у науци, као и *оне* које су израђене законодавном практиком у Европи, не пуштајући ни на часак из ока *особине* законодавног субјекта, т. ј. Црне Горе и Црногораца."³⁰ Дакле, он је свој задатак поставио широко, не ограничавајући се схватањима историјскоправне школе, иако је био њихов присталица, већ кројећи своје методе и технике искључиво по задатку који је требало обавити.

Главна идеја која је руководила његовим радом јесте значај обичајног права како за позитивноправни поредак и актуелни правни живот сваке државе и народа, тако и за њихову правну историју. Отишавши корак даље од већине припадника

²⁷ Луковић умесно истиче како су наведена Богишићева истраживања пажњу светске стручне јавности привукла са закашњењем, иако су старија од у то време много познатијих радова Моргана, Ровинског и т.д. Види Милош Луковић, "Истраживања Валтазара Богишића племенског друштва у Црној Гори, Херцеговини и Албанији", *Balkanica*, 34/2003, 238-265.

²⁸ Види Душан Д. Вуксан, "Генеза 'Општег имовинског закона'" у Валтазар Богишић, *Изabrана дјела, књига осма: Богишић о себи и други о Богишићу*, Београд – Подгорица 1999, 82.

²⁹ "Али како је познато Вашој Сјетлости (*sic!*), и у правничкој науци – премда је схоластичка мудрост глосатора болоњских већ давно заборављена, а и за теорије такозваних натуралиста пролога вијека мало маре бољи данашњи правници, – ипак, ни до данашњег дана, не установи се *правнога позитивнога* метода у научним изискивањима а по тому, дакако, не може ни ријечи бити о *правној позитивности* научних резултата. Из тога слиједи, да су и мњења и методи у науци веома различни, и да се непрестано мијењају: према школи којој припадају поједини научници, према њиховој индивидуалности, народности, филозофском правцу, изобраењу, политичком мњењу и тако даље." *Ibid.*, 84.

³⁰ *Ibid.*

историјскоправне школе, он је замерао недовољно обраћање пажње на обичајно право позитивистима и законописцима – који пречесто дозвољавају да дође до очигледног разилажења између њега са једне и писаног, "правничког" права са друге стране³¹ – али и историчарима права, који су га дотад недовољно и на неадекватне начине изучавали, дајући тако и са историјске стране примат писаном праву над неписаним, а прописаној норми која није заживела над реалном правном праксом.³² Било да се радило о садашњости или о изучавању прошлости, дакле, Богишић се залагао за то да се право посматра као жив и динамичан феномен, који дише и развија се кроз праксу, заједно са друштвом у којем је примењено, а не само као статично слово на папиру. Већ ово је, могло би се рећи, *par excellence* социолошки приступ – разматрање права као елемента друштвене стварности, призме кроз коју се преламају бројни аспекти друштвеног живота. Како Крстић наводи, Богишић "прилазећи обичајима, систематски и непосредно и посредно изучава ту 'правну самородицу' коју налази и изван уже схваћеног корпуса права – чиме, уствари, обухвата читав друштвени живот и све његове манифестације и оле релевантне за право."³³ По Марјановићевим речима, Богишић је "најистакнутији правни историчар, први правни социолог и зачетник правне етнологије код јужнословенских народа. Изразито је социолошки оријентисан правник или социолог права јер инсистира на праву као фактицитету, конкретности правних

³¹ "Кад човјек, незасењеним душевним оком, погледа с једне стране на правничку науку с тим што се обично на њу наслања (писано законарство и учени судије), а с друге на фактичне одношаје друштвено-правнога бивовања народног на словенском југу, -тешко да му се неће сама собом погледу наметнути слика, која, осим што ће га побудити к размишљању, већ ће му и на први мах оставити утисак: као да међу та два живља не господује баш најбоља хармонија." В. Богишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева словенског југа*, VII.

³² Ове замјерке је Богишић изнео 1870, у свом приступном предавању у Одеси, на Новоросијском Правном факултету, где је дошао по позиву да предаје Историју словенских права. Касније је објављено и као чланак: види Валтазар Богишић, "О научној обради историје словенскога права", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 267-290. О актуелности ту изнетих Богишићевих разматрања и у данашње време је већ било речи у Нина Кршљанин, "'О научној обради историје словенскога права' – некад и сад", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 433-455, односно у нешто измењеној форми на енглеском језику у "'On the Scientific Elaboration of the History of Slavic Law' – Now and Then", *The Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review*, 3/2011, 249-271.

³³ Ђурица Крстић, "Савремени значај Богишићевог истраживачког метода у прикупљању грађе о обичајном праву", *Гласник одјељења друштвених наука*, књига 6/1989, 175.

ситуација и систематском упоредном посматрању повезаности правних установа и других друштвених појава."³⁴

Техничка и методолошка достигнућа

Осим наведеног, Богишић је модерну социологију у многоме задужио својим техничко-методолошким приступом. Наиме, у његово време – док је социологија и на Западу још увек била млада, пионирска дисциплина – анкетирање није било опште установљено као техника прикупљања информација. Тражећи најпогоднији начин да оживотвори своју идеју и стекне што боље знање о живом, актуелном, обичајном праву, Богишић је знао да га не може наћи ни у каквим правничким књигама.³⁵ Примерено га је било тражити само тамо где је заиста живело – међу обичним људима који су га примењивали. Иако је био склон и употреби интервјуа као технике³⁶, Богишић никако није могао у иоле разумном року сам покрити сву територију са које је било потребно прикупити податке у његовим истраживањима, нити разговарати са довољним бројем људи.

Иако је анкетирање већ било познато као техника на овим просторима – веома је позната, рецимо, анкета коју је Милош Обреновић спровео како би оправдао неравноправност мушких и женских наследника у Српском грађанском закону³⁷ – оно није коришћено као озбиљан део научног метода, већ претежно за

³⁴ Милош Марјановић, "Оснивачи социологије права: Богишићев утицај на Ерлиха и настанак социологије права", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 144.

³⁵ Своје прво дело из ове материје, *Правни обичаји у Словена*, објављено 1866. године, Богишић јесте био написао са главним ослоном на књиге, али касније и сам тврди да је овакав посао био у доброј мери узалудан. Како сам каже, "преметнувши преко рука и прегледавши на стотине различитих књига, у великој већини њих не нађох ништа што би служило сврси, а у некојим које не превртах посве у заман, нађох у њима, према труду и надању, веома мало грађе за свој посао. Осим те оскудице материјала нађенога у књигама, које ми служу изворима, замјетих у многима, да је добар дио грађе и ради фрагментарности своје и ради узгредности и површности којом је писцима разматрана и записивана била и ради других узрока не поуздан, те за научне сврхе употребљив тек с највишим опрезом." В Богишић, *Грађа*, XLIV.

³⁶ Не може се не споменути његово истраживање обичајног права на Кавказу 1872. године, које је спровео скоро искључиво лично разговарајући са тамошњим становницима. Детаљније о резултатима овог истраживања види Ивана Црљенко, "Богишићева кавкаска путовања: о становништву Сухумскога округа", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 51-60.

³⁷ У питању је Указ № 4346 од 25. октобра 1837. године. (Налази се, заједно са одговорима на постављена питања, у Архиву Србије, у оквиру фонда Књажевска Канцеларија, бр. XXV/284.)

практичне потребе власти. Анкете које је Богишић саставио су, може се слободно рећи, биле не само изузетан допринос за своје време (уважени руски професор-слависта Нил Попов, рецимо, је сматрао како се Богишићева анкета и упутства могу применити и у Русији³⁸), већ и поставиле будућим генерацијама социолога стандарде за квалитет упитника. Уистину, довољно је погледати шта се у данашњој социологији сматра неопходним особинама добро састављене анкете, па ће се лако показати како су све бар у извесној мери присутне у Богишићевим упитницима.

Пре свега, за сама питања је неопходно да буду формулисана јасно и прецизно, као и да не садрже нарочито компликоване и стручне термине (који би лаицима могли бити непознати), како би била разумљива свим испитаницима, без обзира на њихов ниво образовања. У вези са тиме, свако питање треба да се тиче само једне теме, како би се осигурали потпуни и прецизни одговори.³⁹ Затим, питања морају бити постављена објективно и непристрасно, а нипошто сугестивно, како би се осигурало да ће одговори бити реалистични и представљати резултат размишљања, односно знања, самих испитаника. Коначно, редослед питања треба да буде логично структуриран, а сматра се пожељним да се иде од општијих ка конкретнијим питањима.⁴⁰

Што се формулације питања тиче, довољно је рећи да Богишић, који се касније прославио својим јасним, разумљивим и народским језиком у Општем имовинском закону, није ништа лошије саставио ни питања у својим анкетама. У свим питањима се користе једноставне, у народу уобичајене, речи колико год је могуће; тамо где има ризика да би обичан човек који одговара могао нешто погрешно схватити или не знати, постоје и појашњења значења израза у загради или примери различитих термина. Навођења на одговоре нема нигде; тамо где је питањ у форми "или – или", не наводи се само једна могућност, док би друга била

³⁸ Види Ирина Геннадьевна Воробьева, *Профессор-славист Нил Александрович Попов: научная, педагогическая и общественная деятельность*, Тверь 1999, доступно у електронском облику на сајту <http://www.opentextnn.ru/history/historiografy/historians/ros/?id=3164>, 22.06.2012.

³⁹ Додуше, ово је нарочито битно код упитника са унапред понуђеним одговорима међу којима испитаници бирају најподеснији, што није био случај у Богишићевој анкети.

⁴⁰ У вези са овим захтевима у погледу анкете види Саша Бован, *Основи социологије и социологија права*, Београд 2008, 27-29; Мирјана Тодоровић, *Увод у социологију*, Београд 1994, 51; Anthony Giddens, *Sociology*, Manchester 2006, 87-88; Michael Hughes and Carolyn J.Kroehler, *Sociology: The Core*, New York 2011, 26-27 и John J. Macionis, *Sociology*, New Jersey 2012, 39-40.

представљена кратким "или обрнуто", већ се обе подједнако објашњавају. Питања иду до у детаље са својим појашњењима и подпитањима: можда су нека од њих зато попрлично дугачка, али тиме је избегнута (скоро⁴¹) свака могућност забуне при одговору на њих. Примера ради, довољно је навести само једно – и то баш прво – питање из његове првобитне анкете⁴², које добро илуструје већину изнетих аргумената: "Је ли у вашем мјесту или околици обичније да људи живу у обитељи састављеној из више ужијех фамилија (т. ј. више браће или другијех рођака са својими женама и дјецом) или напротив, да сваки ожењени човјек напосе живе и сам својом економиом управља?"⁴³

Када се говори о редоследу, ни ту се Богишићевој организацији нема шта приговорити. Прва су питања из приватног права – и то у оквиру њега породичног, са којим је везано и наследно, затим стварног и на крају облигационог – а затим следе она из јавног права – унутрашње организације државе, грађанског и казног судског поступка, материјалног казног права и, коначно, међународног права.⁴⁴ Види се да су на почетку оне правне области које су просечним испитаницима свакако морале бити најближе и најпознатије, а да се од њих лагано напредује ка онима које су компликованије и у које су анкетирани слабије упућени. У оквиру сваке правне области понаособ редослед питања иде од општијих, која се односе на основне институте или принципе дотичне области, ка посебним и ужим, која се односе на врло конкретна и специфична правна питања и детаље регулативе појединих установа. У другој анкети су основне области задржане, а претежно и њихов редослед⁴⁵, али су у оквиру њих додате нове целине – рецимо, питања о заштити сирочади у оквиру породичног права, или категорија о економским односима и финансијама у оквиру државног – којима је поље које упитник прекрива проширено, али без измене основне структуре. Коначно, о квалитету ових

⁴¹ Свега на пар места у прикупљеним одговорима се може видети да испитаник није разумео питање и да је са својим одговором застранио ван његових оквира.

⁴² Већина дотичних питања је, без измена или уз ситније модификације, преузета и у другој анкети, која је допуњена великим бројем нових.

⁴³ В. Богишић, *Грађа*, LV.

⁴⁴ Види *ibid.*, LV-LXXI. За детаљнију квантитативну анализу структуре питања у другом упитнику види М. Луковић, 8-12.

⁴⁵ Понегде има ситнијих промена у редоследу, као што је, рецимо, у другој анкети у оквиру породичног права област уже фамилије стављена пре питања о задружној породици, док је у првој анкети било обрнуто. Види В. Богишић, *Правни обичаји*, 3.

упитника емпиријски сведочи и чињеница да су они (укључујући и методолошка упутства која је Богишић уз њих дао) уз одговарајуће осавремењивање употребљавани чак и скоро век касније, како у нашој земљи, тако и ван ње.⁴⁶

Што се тиче разматрања обичајног права са тачке гледишта правног историчара – нажалост, и ту је Богишићев приступ био од непроцењиве користи. Нажалост, јер у нашој земљи није било зборника и кодификација обичајног права састављаних у средњем или раном новом веку. Наравно да су делови обичајног права улазили у неке правне акте и утицали на стварање норми писаног права, али подједнако значајно као тражење трагова обичаја у писаним актима из истог времена може бити и тражење преживелих старих обичаја у корпусу касније прикупљене грађе. Коначно, обичајно право се, поготово у срединама где није било агресивног уплива законодавства, споро мења, тако да је могуће да многи институти опстану деценијама, па и вековима у свом неизмењеном облику, чак и када разлози због којих су настали престану да постоје.

Лингвистичко-социолошки приступ правној терминологији

Квалитет и разумљивост језика употребљеног испрва у анкетама, а затим у Општем имовинском законнику, нису нипошто случајан и једноставан продукт Богишићевог дара за писање и високог нивоа општег образовања већ, напротив, коначни резултат дуготрајног и напорног рада. Соловјев наводи како се из Богишићевог личног архива добро види "колико је труда улагао, колико је података скупљао да би пронашао онај израз који најбоље одговара народном схватању и који ће бити народу разумљив, а да не изгуби од правничке тачности."⁴⁷ У току тог рада он је објавио три чланка на ову тему: "Стручно називље у законима (Писмо пријатељу филологу)" у *Праву* 1876. године⁴⁸, "Технички термини у законодавству"

⁴⁶ Види Ђ. Крстић 1989, 177-178 и нарочито Ђурица Крстић, "Богишић као инспирација за анкету о правним обичајима у двадесетом веку", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 2, Београд 2011, 329-336

⁴⁷ А. Соловјев, 10.

⁴⁸ Валтазар Богишић, "Стручно називље у законима (Писмо пријатељу филологу)", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 99-109; такође објављено у *Анали Правног факултета у Београду*, 1-3/98, 139-150.

у *Браничу* 1887. године⁴⁹ и коначно "И опет о стручним изразима у законима" у *Мјесечнику* и *Браничу* 1900.⁵⁰ Коначно, и његова необјављена студија о спровођењу кодификаторског рада садржи одељак "Језик и слог" који се бави истом материјом.⁵¹ Из садржине ових текстова се види да се Богишић не брине само о томе да се нађу адекватно стручно прецизни термини за постојеће правне установе, без обзира на њихово порекло, звучање и усклађеност са духом домаћег језика⁵², нити примарно о лингвистичкој лепоти и хармоничности терминологије (колико год је то лако погрешно разумети из његовог наглашавања да је "*језик главно средство за разумијевање закона*"⁵³), већ пре свега о томе да сви термини буду блиски, јасни и разумљиви просечном човеку, обичном лаику. А то није, како би могло деловати, напросто питање номотехнике, већ специфичног односа између права и народа, који аутор жели да потенцира. По Богишићевом мишљењу, разумевање права од стране народа је неопходно не само како би се правне заповести лакше и квалитетније извршавале (за шта оно свакако представља предуслов), већ и како би закони добили прилику да *подучавају* народ. А та едукативна функција законодавства не може бити ништа друго до социјална функција – суштинско побољшање квалитета људског живота путем постојања и поштовања правних норми, а не уз помоћ примене прописане санкције у случајевима њиховог кршења.⁵⁴ Надаље, он се залаже за симбиозу права и друштва, наводећи како "закон и треба, ако ће да буде појмљив народу, да је ни више ни мање него примјерени дио тога укупнога народнога живота, и то сматран са гледишта народнога, а не са гледишта специјалисте; треба да је у потпуноме складу

⁴⁹ Валтазар Богишић, "Технички термини у законодавству", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 111-129; такође објављено у *Анали Правног факултета у Београду*, 4-6/98, 473-492.

⁵⁰ Валтазар Богишић, "И опет о стручним изразима у законима", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 131-148.

⁵¹ Валтазар Богишић, "Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 234-249.

⁵² Што је, нажалост, пракса коју је велики број законодаваца примењивао и у Богишићево време, а примењује и сад, реципирајући 'без дискриминације' транскрибоване стране термине, не водећи притом рачуна о њиховој рогобатности.

⁵³ В. Богишић, "Технички термини у законодавству", 113.

⁵⁴ Види В. Богишић, "Стручно називље у законима (Писмо пријатељу филологу)", 100-101.

са тим што је народ из живота већ научио; треба да штогод је у закону казано да је казано правим народним језиком, начином, изреком."⁵⁵

Кроз сва четири текста се јасно провлачи мисао да законодавац при састављању нове стручне терминологије треба да води рачуна о томе који све изрази постоје у народу, као и какви термини се, уколико народних израза нема, лако могу разумети и 'примити' у лаичком језику, имајући на уму постојеће обичаје, друштвене прилике, претежни ниво образовања, и томе слично.⁵⁶ Очигледно је да је Богишић нешто што су пре њега – не треба рећи свуда у свету, али на нашим просторима свакако – углавном сматрали послом који је потребно посматрати искључиво из стручног правног угла први пут сагледао са социјалне тачке гледишта. А да би овакав приступ уродио плодом, неопходно је поседовати велики број података о циљној групи закона, то јест лаицима који ће га примењивати (постојећи обичаји, морална и религијска убеђења, степен и врста образовања, и т.д.), до којих се може доћи само уз помоћ социолошких истраживања. Или, Богишићевим речима: "Закон треба имати пред очим распредјелење општега знања народнога карактера његова, степен развјетка његова досадањег права, слојеве у које је народ раздијелен, мање или веће богатство у тачним изразима за правне појмове итд. Не треба заборавити ни врсту и природу закона о коме је ријеч и појединих дијелова и група његових. Све те и сличне прилике треба да су темељито изучене прије него се законика приме извјесне методе редакције са стране језика и слога."⁵⁷ Са жаљењем се може констатовати да се овим Богишићевим науком пречесто не користи ни модерни законодавац.

Научна и легислативна примена

Вреди поново нагласити како методи и технике нипошто нису главна Богишићева достигнућа у области која ће се касније звати социологијом и

⁵⁵ *Ibid.*, 102.

⁵⁶ Отуд Милена Бурић закључује да "обичајно право, чију је кодификацију Богишић спроводио, представља једно од културних подручја унутар којег су се вјековима стварали изрази који су се временом обликовали као термини, а који су своју фиксацију добили тек у Богишићевом *Законику*." Милена Бурић, "Правна терминологија у Богишићевом *законику*", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 2, Београд 2011, 473.

⁵⁷ В. Богишић, "Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори, 237.

социологијом права. Напротив, парадигма зарад које је настала ова техника је барем подједнако значајна. Богишићево проучавање обичајног права са жељом да се право посматра кроз праксу, а не нормативну делатност нераздвојиво је скопчано са темељном и детаљном студијом друштва у којем се то право рађало и живело.

Наиме, осим ових директних истраживања спроведених социолошком методом, Богишић је имао и већи број научних радова писаних о суштински правној тематици – дакако, са ослањањем на обичајно право – али из у доброј мери социолошког угла. У питању су претежно радови који се баве уређењем породице и, шире, племенском организацијом. Већ сама дистинкција између породичног и наследног права, са једне стране, и остатка грађанског права, то јест стварног и облигационог, са друге – на основу које је Богишић сузио селекцију материје за црногорски Законик, а којој је потом посветио и засебан чланак⁵⁸ – је спроведена на суштински социолошкој основи. Полазећи од схватања неких немачких стручњака, махом припадника историјскоправне школе, о томе како "породица и одношаји њени стоје више *изван сфере права*"⁵⁹, а истичући њихову грешку у погледу тога што наследно право спајају пре са имовинским него са породичним⁶⁰, Богишић највећи део рада посвећује анализи и аргументовању постојећих примера и једног и другог приступа у законцима од старог века па до његовог времена. Међутим, социолошко разматрање се види у последњем делу чланка, где он објашњава због чега се залаже за одвајање ових грана права од имовинског и чак у доброј мери противи њиховом законском регулисању.⁶¹ Поново је у питању дискрепанца између законског и обичајног права, али Богишић овде наглашава како је природније да се

⁵⁸ Валтазар Богишић, "О положају породице и наслеђства у правној системи", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 19-59.

⁵⁹ *Ibid.*, 21.

⁶⁰ Има, наравно, и примера присталица супротног схватања међу немачким правницима, од којих је најизраженије Лајтолдово, које Богишић цитира, да "наследно право јест породично право". *Ibid.*, 23. Ипак, свима њима Богишић замере како су сувише кратко и лаконски изразили своје мишљење, не поткрепивши га довољним бројем доказа и образложења. *Ibid.*, 24.

⁶¹ Додуше, могуће је да Богишић у ову материју није убрајао регулисање брачног права – односно, да је сматрао да је у том погледу допуштена интензивнија интервенција законодавства – јер су међу његовим рукописима пронађене белешке које су очигледно представљале нацрт за евентуални закон о браку, као и неколико закона европских држава који се тичу дотичне тематике, са пратећим напоменама којима је Богишић нотирао шта би од наведених законских решења погодновало Црној Гори, а шта не. Види детаљније Томица Никчевић, "Богишићеве припреме за закон о браку у Црној Гори", *Анали Правног факултета у Београду*, 470-479.

овакви односи регулишу обичајним правом, јер су ближи личном животу чланова породице и у супротном долази како до узбуркивања и потресања породичног живота људи, тако и до примене обичаја *contra legem* и подривања ауторитета законодавца услед тога.⁶²

У свом познатом раду о инокоштини као облику породице⁶³, у којем је доказао да је разлика између ова два типа породице само квантитативна, а не квалитативна, како се пре тога сматрало, Богишић спроводи не толико правничко истраживање, колико социолошко истраживање и резоновање стављено у службу права. Податке који су му представљали основу за чланак Богишић је прикупио путем више већ поменутог анкетирања – дакле, уз помоћ социолошке технике. Њихова анализа, такође, представља анализу односа унутар породице, правних утолико колико су у складу са обичајним правом, али не и њиховог законског нормирања, јер Богишићев рад доказује управо како је оно веома често погрешно спроведено – а анализа друштвених односа је, опет, социолошки метод. Циљ и сврха рада су, уз сва Богишићева ванправна интересовања, ипак примарно правни: дефинисање (преко друштвених односа дедуковане) правне природе инокосне породице, које ће омогућити њено правилно разумевање и, у крајњој линији, квалитетнију правну регулативу.⁶⁴

И у Богишићевом законодавном раду се може приметити да је сагледавао далеко шири дијапазон фактора него његове савремене колеге. Довољно је навести само две реченице из његовог "Метода и система кодификације имовинског права у Црној Гори", које представљају увод у набрајање начела примењених при изради Законика: "Ми истина не примисмо одређена напутка о томе кад нама наложено би састављање законика. Али ако добро схватисмо елементе економског и друштвеног

⁶² В. Богишић, "О положају породице и наслеђства у правној системи", 52-59.

⁶³ Валтазар Богишић, "О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 61-88.

⁶⁴ Додуше, Богишићева аргументација није уродила плодом онако брзо и ефикасно као што се надао. У свом чланку посвећеном упоредном приказу породичних односа у Француској, са једне, и Србији и Хрватској, са друге стране, објављеном осам година касније, он се жали како у међувремену "осим неколико ријечи, које је ту недавно др Веснић о томе питању узгредиче казао (у питању је Веснићев приказ Општег имовинског законика за Црну Гору – прим. Н. К.), нама није познато ни да се питање спомињало, а камоли да се што озбиљно на томе пољу предузело и урадило." Валтазар Богишић, "Научна истраживања о уређењу породице у Француској и у Срба и Хрвата", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 96.

живота земље, његове замашније потребе, његове главне појмове о правди, његов земљописни положај и свезе са иностранством, надамо се да смо појмили главније намјере законодавца о особинама законика и цијелъ који се нада достигнути његовим издањем, ако обратимо нашу главну пажњу на сљедеће тачке..."⁶⁵ Дакле, Богишић је сматрао неопходним и нормалним да обрати пажњу на све горе наведене факторе како би утврдио принципе на којима ће се заснивати сам кодификаторски процес и законик као његов производ; нема сумње да су они у још већој мери фигурирали у самом састављању правних норми. Наравно, и сама начела – укупно осам њих – су у потпуности у складу са оваквим начином размишљања.⁶⁶ Богишић није претендовао ни на то да кодификује обичајно право, ни на то да га замени: његова замисао је била да створи законик који ће *заједно* са постојећим обичајним правом – негде га укидајући, али негде се повинујући његовим нормама, све по томе где је који приступ потребан и примерен – створити правни систем у складу са друштвеним приликама које су у држави постојале. Како је то Вукосављевић приказао, разматрајући правну ситуацију у Црној Гори пре и после кодификације, "и после Богишићевог Имовинског законика, црногорско друштво је стварно и даље остало непосредни стваралац законских прописа у оквиру живота сеоског и племенског. Живи закони, које је Богишић својим имовинским закоником само снимио у једном моменту њиног развијања, остали су живи."⁶⁷ Снага обичајног права у руралној Црној Гори Богишићевог времена је, наравно, само изузетно изражен пример чињенице да свако цивилизовано друштво, ма на ком степену развоја се налазило, утиче на формирање и еволуцију сопственог права, чак и када њега доноси држава. Богишићева заслуга је у томе што је ову чињеницу признао и у најлепшој мери искористио у свом законодавном раду.

И сама Богишићева одлука да у законик уврсти само имовинско право, изостављајући породично и наследно због велике разноврсности обичаја који су у том погледу на територији земље постојали (као и због тога што део те материје, по

⁶⁵ В. Богишић, "Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори, 158.

⁶⁶ Види *ibid.*, 158-159.

⁶⁷ Сретен В. Вукосављевић, "Корени Богишићевог Имовинског законика", *Анали Правног факултета у Београду*, 2/1958, 143-144.

Богишићевом мишљењу и није чисто правне природе⁶⁸), има, може се рећи, социолошко упориште. Јер, до кодификације није дошло будући да се уз помоћ социолошких истраживања закључило да она у овим областима не би била ефикасна, то јест да би сукоб писаног и обичајног права, односно права и морално-религијских назора, довео до непримењивања овог првог, које, опет, у постојећим државно-друштвеним условима не би могло бити на одговарајући начин санкционисано, односно принудно примењено.

Иако Богишић лично није свој рад одређивао као социолошки, погрешно би било сматрати да је ова његова димензија у потпуности измакла Богишићевим савременицима и да се на њу тек данас обраћа пажња. Примера ради, може се навести да је Андра Ђорђевић у свом приказу Општег имовинског законика, објављеном у *Браничу* исте године када је овај донет, нагласио како управо социологија доказује "да се развиће сваког људског друштва без разлике огледа у еволуцији конститутивних елемената његових, наиме: у еволуцији породице, језика, религије, морала, права и производње, и да се та свестрана еволуција врши под утицајем многобројних и разноликих фактора, који се и сами у дугом току развића целокупног друшт. живота, трансформирају и умножавају својим сопственим учинцима", те да је за доношење квалитетног законика за било коју земљу неопходна темељна и детаљна анализа наведених фактора, што управо и јесте оно што је Богишић учинио са својим Закономом за Црну Гору.⁶⁹ Богишићев утицај на многе потоње истраживаче – не понајмање једног од сонивача социологије права, Еугена Ерлиха – је приметан и у последње време се све чешће истиче, иако још увек није онолико истражен и научно обрађен колико доликује.⁷⁰

⁶⁸ О томе он пише у деловима рада "Је ли све за кодификацију и за закон?" и "Вањске границе (Границе предмета)"; види *ibid.*, 174-200.

⁶⁹ Андра Ђорђевић, "Богишићев 'Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору'", *Анали Правног факултета у Београду*, 3-4/2002, 418 и даље.

⁷⁰ О овом проблему, са фокусом на Богишићев утицај на Ерлиха и виђење тог утицаја у литератури види М. Марјановић, 141-147. Нешто другачији угао, који истиче Ерлихов труд да докаже како је он први научно уобличио оно што је Богишић, додуше, применио у пракси, али без за постојање научне теорије неопходне апстрактне генерализације и систематизације, износи Manfred Reh binder, "Valtazar Bogišić in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 165-171. Ипак, он признаје како је ово питање за Ерлиха пре свега представљало борбу око тога ко је први утемељио одређено достигнуће у науци, те да његови аргументи нипошто не искључују Богишићев утицај на његов рад.

Закључак

Може се закључити да је Богишић, руководећи се испрва само начелима историјскоправне школе, са временом развио особен приступ – социолошки по својој суштини – који је примењивао како у свом научном раду (и то у областима и позитивног права, и правне историје), тако и када се ангажовао као законодавац. Достигнућа овог приступа су многа – од продубљеног проучавања правних установа на начин који је за њихов развој суштински неопходан (а који је у његово време представљао пионирски подухват), преко формирања и афирмисања у том раду изузетно корисних техничких процедура и постављања квалитетних смерница за формирање стручног правног језика, до сакупљања грађе која је и данас од непроцењивог значаја за правне историчаре и социологе и састављања једног од најквалитетнијих грађанских законика XIX века. Јасно је да није све наведено резултат *искључиво* Богишићевог социолошког приступа; но, без њега ништа од поменутог не би било исто, нити на оном нивоу квалитета на којем јесте.⁷¹

И управо тај приступ и представља један од највећих доприноса Валтазара Богишића модерном праву. Његово најграндиозније дело је можда Општи имовински законик; али он је данашњим правницима интересантан пре свега са тачке гледишта правне историје и традиције. Напротив, приступ који је употребљен у његовој изради – као и у осталим више наведеним областима Богишићевог рада – представља изузетну вредност за модерне правнике било ког усмерења, јер је његова квалитетна примена у данашњим условима све више и више потребна – а у погледу тога се сваки правник и даље може ослонити на пионирска достигнућа која је утемељио Валтазар Богишић.

⁷¹ Ђурица Крстић говори о Богишићу на следећи начин: "Богишић је у широкој научној области којом се бавио био, према томе, и визионар; имао је ону особину дубоког мислиоца, али и практичара и јавног радника, која у себи сједињује теоретичара и практичара – да на основу чињеница и стварне суштине појава гради теорије и конкретна законска решења која се могу успешно применити и у пракси. А то је особина која је данашњем правнику итекако потребна. То је, дакле, концепција која је изван времена, а и изван сфере конкретних друштвених и политичких система, па се може применити и данас..." Ђ. Крстић 1989, 174-175. Са овом оценом се треба сложити, с тим што је умесно напоменути да је широка научна област о којој Крстић говори – поље друштвених наука уопште, а да је Богишићев практични приступ праву заправо социолошки приступ.

Резиме

Валтазар Богишић, један од највећих српских умова у области друштвених наука XIX века, начинио је велики допринос социологији и социологији права. Његов значај је нарочито у томе што је својим социолошким приступом начинио многа достигнућа у области права и правне историје. У раду се детаљније разматрају Богишићев идејни приступ и његов развој уз помоћ ставова историјскоправне школе, значај његовог бацања акцента на проучавање обичајног права, његове иновације у погледу техничког састојка метода – пре свега анкете, социолошки заснован приступ стварању стручне правне терминологије, као и примена наведених ставова у научном раду (пре свега проучавању породице) и у законодавству, пре свега при изради Општег имовинског законика.

Abstract

Valtazar (Baltazar) Bogišić, one of the greatest Serbian social scientists of the XIX century, has made a significant contribution to the fields of sociology and sociology of law. He is particularly renowned for making many achievements in the areas of law and legal history by using his, at that time unique, sociological approach. The paper addresses in some detail Bogišić's scientific approach and its development in interaction with the ideas of the Historical School of Law, the significance of his accentuation of the study of customary law, his innovations regarding the technical element of the scientific method – particularly the questionnaire, his sociologically-based approach to the creation of professional and academic legal terminology, as well as the application of the aforementioned approach in his scientific work (primarily the study of family) and in legislation, mostly during the creation of the General Property Code.

Извори и литература

1. Архив Србије, фонд Књажевска Канцеларија.
2. Лујо Бакотић, "Предавање одржано приликом комеморације 30 год. Богишићеве смрти у Дубровнику", *Споменица Д-ра Валтазара Богишића о тридесетгодишњици његове смрти*, Дубровник 1938, 5-20.
3. Саша Бован, *Основи социологије и социологија права*, Београд 2008.
4. Валтазар Богишић, "Аутобиографија (Прештампано из календара 'Дубровник' за год. 1900, 1901, 1902)", *Споменица Д-ра Валтазара Богишића о тридесетгодишњици његове смрти*, Дубровник 1938, 57-134.
5. Валтазар Богишић, *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору и изабрана дјела*, Подгорица – Београд 1998.
6. Валтазар Богишић, *Изабрана дјела – том II: Грађа у одговорима из различитих крајева словенског југа*, Београд – Подгорица 2004.
7. Валтазар Богишић, *Изабрана дјела – том III: Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, Београд – Подгорица 2004.
8. Валтазар Богишић, "О положају породице и наслеђства у правној системи", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 19-59.
9. Валтазар Богишић, "О облику названом инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 61-88.
10. Валтазар Богишић, "Научна истраживања о уређењу породице у Француској и у Срба и Хрвата", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 89-97.
11. Валтазар Богишић, "Стручно називље у законима (Писмо пријатељу филологу)", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 99-109; такође објављено у *Анали Правног факултета у Београду*, 1-3/98, 139-150.

12. Валтазар Богишић, "Технички термини у законодавству", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 111-129; такође објављено у *Анали Правног факултета у Београду*, 4-6/98, 473-492.
13. Валтазар Богишић, "И опет о стручним изразима у законима", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 131-148.
14. Валтазар Богишић, "Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 149-268.
15. Валтазар Богишић, "О научној обради историје словенског права", *Изабрана дјела – том IV: Студије и чланци*, Београд – Подгорица 2004, 269-290.
16. Милена Бурић, "Правна терминологија у Богишићевом законик", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 2, Београд 2011, 471-511.
17. Ирина Геннадьевна Воробьева, *Профессор-славист Нил Александрович Попов: научная, педагогическая и общественная деятельность*, Тверь 1999, књига доступна у легалном електронском облику на сајту <http://www.opentextnn.ru/history/historiografy/historians/ros/?id=3164>, 22.06.2012.
18. Сретен В. Вукосављевић, "Корени Богишићевог Имовинског законика", *Анали Правног факултета у Београду*, 2/1958, 142-147.
19. Душан Д. Вуксан, "Генеза 'Општег имовинског закона'" у Валтазар Богишић, *Изабрана дјела, књига осма: Богишић о себи и други о Богишићу*, Београд – Подгорица 1999, 79-95.
20. Anthony Giddens, *Sociology*, Manchester 2006.
21. Андра Ђорђевић, "Богишићев 'Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору'", *Анали Правног факултета у Београду*, 3-4/2002, 417-440.
22. Михаило Константиновић, "Идеје Валтазара Богишића о народном и законском праву", *Анали Правног факултета у Београду*, 3-4/1982, 422-433.

23. Ђурица Крстић, "Савремени значај Богишићевог истраживачког метода у прикупљању грађе о обичајном праву", *Гласник одјељења друштвених наука*, књига 6/1989, 173-179.
24. Ђурица Крстић, "Богишић као инспирација за анкету о правним обичајима у двадесетом веку", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 2, Београд 2011, 329-336.
25. Нина Кршљанин, "'О научној обради историје словенскога права' – некад и сад", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 433-455.
26. Нина Кршљанин, "'On the Scientific Elaboration of the History of Slavic Law' – Now and Then", *The Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review*, 3/2011, 249-271.
27. Милош Луковић, "Истраживања Валтазара Богишића племенског друштва у Црној Гори, Херцеговини и Албанији", *Balkanica*, 34/2003, 238-265.
28. Милош Марјановић, "Оснивачи социологије права: Богишићев утицај на Ерлиха и настанак социологије права", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 141-147.
29. John J. Macionis, *Sociology*, New Jersey 2012.
30. Томица Никчевић, "Богишићеве припреме за закон о браку у Црној Гори", *Анали Правног факултета у Београду*, 470-479.
31. Сурја Пуповци, *Валтазар Богишић: Живот и дјело*, Подгорица 2004.
32. Manfred Rehbinder, "Valtazar Bogišić in der Sicht des Rechtssoziologen Eugen Ehrlich", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 165-171.
33. Александар Соловјев, *О животу и раду Валтазара Богишића* (Предавање, одржано на Академији у част Валтазара Богишића, 27 децембра 1934, на Народном Универзитету у Шапцу), Београд-Шабац 1935.
34. Теодор Тарановски, *Увод у историју словенских права*, Београд 1933.
35. Теодор Тарановски, "Валтазар Богишић (1834-1908) (Поводом стогодишњице његовог рођења in memoriam)", *Архив за правне и друштвене науке*, 6/1934, 449-455.

36. Мирјана Тодоровић, *Увод у социологију*, Београд 1994.
37. Јован Ђирић, "Ко само ријечи законске знаде, тај још закон не зна... док му не схвати разум и смисао", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 261-271.
38. Жељко Фајфрић, "Неостварена задужбина Валтазара Богишића", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 61-64.
39. Philip M. Hauser, "Social Science and Social Engineering", *Philosophy of Science*, 3/1949, 209-218.
40. Michael Hughes and Carolyn J. Kroehler, *Sociology: The Core*, New York 2011.
41. Вернер Цимерман, "О почетку Богишићевог интереса за историјскоправну школу", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 231-235.
42. Ивана Црљенко, "Богишићева кавкаска путовања: о становништву Сухумскога округа", *Споменица Валтазара Богишића о стогодишњици његове смрти*, књига 1, Београд 2011, 51-60.